

10. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. – Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1977. – 116 с.
11. Лисиченко Л. А. Типи синонімів за значенням // Українська мова і література в школі. – 1973. – №11. – С. 58-64.
12. Новиков Л. А. Синонимические функции слов (семантическая синонимия) // Русс. яз. в школе. – 1968. – №1. – С. 11-23.
13. Тютюнник Гр. Батьківські пороги. – К., 1979. – 175 с.
14. Палевская М. Ф. Синонимы в русском языке. – М.: Просвещение, 1964. – 128 с.
15. Черч А. Введение в математическую логику. – М.: Изд-во иностр. л-ра, 1960. – Т.1. – С. 18-25.
16. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. – М.: Просвещение, 1964. – 316 с.

The article is deals with the study of the function of synonyms in the Gr.Tjutjunnik's works.

Key words: function, synonymy, synonymic line, lexica.

Ткаченко Т.В.

ЕЛЕМЕНТИ ПРОСТОРІЧЧЯ В МОВІ ПРОЗИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті здійснено лінгвостилістичний аналіз просторічних елементів, зафіксованих у мові прози Михайла Стельмаха. Проаналізовано компоненти просторічної лексики зі зниженим стилістичним забарвленням різного ступеня інтенсивності, з'ясовано стилістичний потенціал периферійних шарів лексики.

Ключові слова: просторічна лексика, вульгаризм, інвектива, суржикове слово, експресивність, стилізація розмовності.

Індивідуально-художня манера творчості кожного письменника значною мірою характеризує мовний контекст усієї епохи, стан нормування літературної мови та динаміку її стилістичної диференціації і лексико-семантичних змін. У мові художньої літератури відображаються найрізноманітніші засоби живої розмовної мови, творчо оброблені відповідно до світогляду й майстерності письменника і застосовані в авторській оповіді, діалогах та монологах, невластиві прямій мові, різних формах мовної характеристики героїв. “З настановою на реалістичне зображення художній стиль фіксує все те нове, що з'являється в усно-розмовному мовленні, як внаслідок спонтанного саморозвитку живої мови, так і під впливом решти писемних стилів літературної мови” [3, 11].

Хоча проблема з'ясування сутності українського просторіччя як лінгвістичної категорії, а також питання взаємодії просторічної лексики з літературною мовою і її художнім стилем були об'єктом досліджень багатьох вітчизняних мовознавців (Л. Булаховського, В. Русанівського, М. Жовтобрюха,

І. Чередниченка, Л. Коробчинської, А. Коваль, С. Левченка, А. Лагутіної, О. Тараненка, Р. Бесаги, В. Товстенко), вони досі залишаються недостатньо вивченими й дискусійними.

Просторічна лексика виділяється в межах розмовного стилю за функціональними й емоційно-стилістичними ознаками, а в межах міжстильових відносин – за ознаками літературно-лексичної нормативності [12, 52]. Важливим є питання про відношення розмовних і просторічних слів до літературно-мовної норми. Якщо розмовні слова не порушують літературну норму, то місце просторічної лексики лінгвісти бачать то за межами літературної мови, то на периферії літературного вжитку.

О. Тараненко до просторічної лексики відносить одиниці, що, маючи поширення на всій або значній території функціонування української мови і не будучи, таким чином, діалектно обмеженими, не входять до складу літературної мови. Також мовознавець зазначає, що не можна сприймати (ідучи слідом за російською лексикографічною традицією) просторічну лексику як обов'язково або переважно грубу в емоційному плані [9, 118].

В. Товстенко, проаналізувавши різні підходи до тлумачення поняття просторіччя, основними критеріями його вважає: 1) ненормативність – для відмежування просторіччя від розмовної літературної мови; 2) певну стилістичну зниженість; 3) загальнопоширеність – для розрізнення просторіччя і соціальних або територіальних діалектів та індивідуальних неправильностей мови [11, 36].

Більшість мовознавців схилиються до думки, що в просторіччі використовуються нелітературні шари експресивно зниженої лексики. Отже, основною відмінністю між розмовною і просторічною лексикою є позанормативність останньої, що не виключає можливості використання її стилістичного потенціалу в художньому, зокрема прозовому, тексті. Переважно просторічна лексика залучається в мову персонажів як один із засобів їх індивідуальної і соціальної характеристики, а також у мову автора – для характеристики середовища, у якому відбуваються висвітлювані події.

Під терміном *просторіччя* розуміємо як слова *деформовані*, неправильні з погляду загальнолітературної норми, так і *вulgаризми* – грубі просторічні слова і висловлення, що відрізняються різкою зниженістю, виразною оцінністю й експресивністю і є переважно стилістично зниженими синонімами слів літературної мови. Загалом усну й писемну мову знижують усі групи просторічної лексики, хоча причини і характер цієї зниженості різні: слова деформовані знижують мову своєю неправильністю, vulgаризми – неестетичністю та грубістю.

Як зауважує С. Бибик, у період 60-80 років ХХ століття стилізація мови персонажів із використанням позалітературних елементів поєднує в собі три функції: етнографічну (соціолінгвістичну) функцію, прийоми індивідуалізації мови персонажів та їх морально-духовної оцінки, опосередкованої через мову [1, 17]. Лінгвостилістичний аналіз мови прози дає змогу простежити традиційні та оригінальні, індивідуально-авторські аспекти використання стилістичного потенціалу просторічних елементів з метою створення загального колориту розмовності відповідно до тематичної інформації художнього тексту.

У художній мові Михайла Стельмаха, майстра, який уміло шліфував народні багатства і за їхнім взірцем витворив самобутнє і яскраве явище – власний мовостиль, органічно поєдналося загальномовне й індивідуальне. Аналіз мови прози письменника засвідчує використання в ній поряд із розмовною лексикою усіх різновидів просторіччя.

Звернення письменника до просторічних елементів викликане багатьма причинами, з-поміж яких вирізняються експресивно-характеристичні й тематичні. Тональність мовлення в художньому тексті нерідко залежить від наміру автора описати психологічну ситуацію, відобразити стосунки персонажів твору. Просторічна лексика, зливаючись із загальним експресивним звучанням художнього викладу, може слугувати і засобом вираження ставлення автора до зображуваного.

У досліджуваних художніх текстах виокремлюється група просторічних слів, які протиставляються літературній мові відхиленнями від норми на всіх мовних рівнях:

а) фонетичному (модифікація слів внаслідок різних фонетичних процесів; деформація слів, здебільшого іншомовного походження): *айдіотський, антилігенція, квартира, парсуна, попуртуніст, риалізм, риальний, сумліватися, тіатр (тіятр), шпікулянт*;

б) словотвірному: *очевидячки, тронічки, чувати*;

в) лексичному: *анічутінку, видко, звиняй, маракую (міркую), мендалі, скубент (студент)*;

Просторічні слова, деформовані з погляду літературної норми, у творах Михайла Стельмаха є засобом:

- реалістичного відтворення особливостей усного мовлення персонажів: – *Нічого такого, **звиняйте**, не було на нашому високому посту, – відповідає Калістрат, – а от на землі дядьки, **звиняйте, не хочуть** іти на роботу* [7, 479];

- характеристики низького рівня освіченості персонажів: *Дід Євмен, ще не скинувши млинець картуза, загримів на всю землянку: – Не чекав такого від тебе, Марку: ліберал ти й **попуртуніст!*** [6, 255];

- викриття духовної обмеженості, ницості людини: *Шавулине одверте посталакання навіть починало подобатись йому [Маркові]: тільки напідпитку така **парсуна** може вивернути своє нутро, хоч і противне, але чіпке [...]* [6, 260];

- створення іронічного чи гумористичного ефектів: *Я [Марко] засміявся: – Оце знайшли **скубента**, що й ділення забув* [6, 126].

Яскрава експресивність і оцінність вульгаризмів зумовили їх широке використання в мові прози Михайла Стельмаха. Тут вони є засобом вираження різноманітних емоцій і психологічних станів персонажів, розкриття їх ставлення до інших дійових осіб, мовної характеристики героїв тощо. Оскільки вживання цих грубих слів сприймається як природне в усному мовленні людей у відповідній ситуації, умотивоване залучення їх у художні тексти є виправданим і доцільним – тут вони не виглядають як ненормативні, оскільки сприяють більш правдивому відтворенню комунікативної ситуації.

Зокрема, у мові прози Михайла Стельмаха зафіксовано такі вульгаризми:

1) грубі номінації частин тіла чи обличчя людини – ГОЛОВИ (*баняк, макітра*), НІГ (*ступалища*), ОЧЕЙ (*буркала, вирла*), ОБЛИЧЧЯ (*мармиза, пика, писок*), ШЛУНКА (*кендюх*), ВОЛОССЯ (*патли*), НИЖЧЕСПИННЯ (*огузок, сідалище*).

2) вульгарні назви дій: *верзяти, відсобачити, вкоськати, доконати, жерти, запесиголовитися, здохнути, лигати, обараніти, падлючити, паскудитися, пертися, петрати, плюгавити, притиритися, пхатися, сікатися*.

У складі вульгарної просторічної лексики виокремлюються грубі лайливі слова – *інвективи* (від *інвектива* – гострий викривальний виступ, різке звинувачення, осуд когось [2, 439]). Ці одиниці, притаманні живій розмові, передають негативну оцінку, несхвалення, емоційну реакцію людини. Значна частина таких стилістично знижених слів має підвищену експресивність та відображає грубо-зневажливе ставлення до об'єкта й перебуває на межі літературного слововжитку.

У художніх текстах письменника стилістично навантаженими є інвективні назви осіб з різним ступенем експресії, здебільшого зневажливої і вульгарної (*бевзь, вилупок, мурмило, одоробло, паразит, песиголовець, паскудник, халамидник*). Використання такого типу лексики узгоджується з природною усномовною невимушеністю оповіді: – *Чого тобі, вражої віри басурмене? Тихіше, **анактемо**, не можеш горланити, вигукав би ти Гітлера на тому світі через усі плоти й перелазити!* [6, 18].

Інколи емоційність і негативна оцінність інвектив додатково підкреслюється емотивним словом-означенням: – *А, це ти, **патякало злоязичне!*** [6, 237] або – *Я тобі що, **непоштива довбне**, сказав?* [5, 18]. У такому випадку зростає загальна емоційність висловлення та експресивність репліки.

Вульгаризми здебільшого вживаються з метою:

- викриття низького рівня культури персонажа, його духовної обмеженості: – *Одне слово, став, Оксано, як не вечерю, то хоч **бурду** на стіл: треба ж не лише язика, а й **кендюху** мати роботу* [7, 13];

- емоційної (переважно негативної) характеристики осіб чи явищ: *Молодиця одразу накинулася на невідомого ворога: – **Плюньте в самісінькі очі якійсь мармизі, моєю слиною плюньте. Крейдою шпурніть у писок тих, хто Марка називає проклятим*** [6, 133-134];

- вираження осудливого, зневажливого ставлення до негативного персонажа: – *А що ти інше вмієш? Ти вже й на рідну матір, і на стеблину, і на зернину дивишся очима збірищика. **Нападлючив** у селі, **нападлючиш** і в місті* [8, 653];

- підсилення іронічного ефекту: – *Я вже й наждаком шмарую свою **пику**, а вона ніяк не вибілюється, прийдеться до жіночих мастил вдатися* [5, 85].

Особливістю українського просторіччя є наявність у ньому *суржикових елементів мовлення*, так званих *росіянізмів*. Найчастіше під суржином розуміють певний структурно-функціональний компонент українського просторіччя з помітною домішкою русизмів, що став розмовною мовою і фактично основним засобом спілкування більшості україномовного населення

країни внаслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності [10, 665].

На думку С. Бибик, природу явища українсько-російської мовної взаємодії в історії української прози найточніше передають терміни *суржикове слово*, тобто фонетично й графічно немодифікована чи модифікована до української вимови лексична одиниця-росіянізм, та *суржик* як зв'язок просторічних мовних одиниць, що використовуються з метою мовної та соціальної типізації персонажа [1, 14].

Михайло Стельмах не зловживав залученням суржикових одиниць, але окремі елементи українсько-російського суржику як ознака мовного реалізму і засіб стилізації розмовності функціонують у мові його творів. В аналізованих текстах зафіксовано такі суржикові слова, вжиті переважно в українському фонетичному та морфологічному оформленні:

1) найменування реалій навколишнього світу, здебільшого абстрактних понять: *беседа, вежливість, видвиженіє, вніманіє, возможность, движеніє, доверіє, должность, лічність, мечтанія, мненіє, навожденіє, надобность, навети, понятіє, приношеніє, пропітаніє, развьорстка, розмишленіє, розореніє, соображеніє, сопротівленіє, справочка*;

2) оцінні характеристики людей: *безчутвенне, зволнований, інтересний, несознательні, нервені, самшедша*;

3) номінації дій, процесів: *бодрствують, інтересусися, опріділити, понімати, помішати, розтолкували, соображаю, соскучився*;

4) прислівникові форми: *конешно, не положено, понятно*.

Цілком очевидним і природним є те, що суржикові вкраплення вживаються переважно в мові персонажів. Причому в репліках позитивних героїв вони здебільшого є засобом досягнення мовного реалізму через відображення особливостей їх мовлення: [міліціонер – Ярині:] – *А ви знаєте, громадяночко, що в місті **не положено** смітити?* [5, 50] або [бабуся – Богданові] – *А-а-а, роботу шукаєш у нашому лісництві? То мій онук **опріділить** тебе* [5, 171]. Автор доброзичливо-жартівливо передає певні особливості живого мовлення людей – представників різних верств населення.

У мові негативних персонажів суржикові слова використовуються значно частіше. Зокрема, цими елементами насичена мова Семена та Стьопочки Магазаників (роман “Чотири броди”), Юхрима Бабенка (повість “Гуси-лебеді летять...”), Костянтина Хворостенка (повість “Дума про тебе”). Суржикові елементи в їх мовних партіях є яскравим характеристичним засобом:

- сатиричного зображення етнічних українців, які зрікаються рідної мови на користь російської: [Юхрим – Михайликові:] – *Так чого ж притирився? Яке **соображеніє** розуму мав? – сам з задоволенням прислухається до своєї мови. – У вас книжки є? – **Прочотні** чи з **розмишленнями**?* [4, 472];

- вираження негативного ставлення автора до персонажа, надання йому негативної оцінки: *На поріг, поштиво усміхаючись, став у святковому одязі Стьопочка Магазаник. – Драстуйте вам. Я **не помішав і вообче**?* [7, 188];

- зображення насмішкуватого ставлення одного персонажа до іншого (шляхом копіювання особливостей його мови): *У моїх [Михайлика] очах починає*

жаліснішати прохання, і я підробляю свої слова під Юхримо́ві: – Дядьку, а ви мені, натурально, не можете дати “Пригоди Тома Со́йера”? **Возможна чи не возможна така можливість?** [4, 473];

- реалізації іронічних конотацій (ефект вживання “чужого” російського слова породжує іронічний колорит): [Магазаник – синові] – *Увійшов ти в літа, увиходь і в розум. Подумай про інший прожиток – про службу в місті, про якесь видви́женіє, бо тепер епо́ха!* [7, 81].

Суржикові слова також вживаються в невластне прямій мові, внутрішніх монологів, передають хід думок, вичленовують потік свідомості персонажів з авторської мови. Використання суржикових елементів мовлення як стилістичного засобу негативної характеристики персонажів найбільше простежується в діалогах.

Таким чином, з метою стилізації розмовності Михайло Стельмах використовував не тільки периферійні пласти лексики – просторічні слова, деформовані з погляду літературної норми, але й лексеми, які за сферою вживання межують з позалітературними елементами – вульгаризми і слова інвективної лексики. Їх залучення в художні тексти є строго вмотивованим, письменник не зловживав цими засобами, залучаючи їх здебільшого в репліки персонажів з метою мовної характеристики героя або для висвітлення його емоційного стану. Мову персонажів характеризують і елементи суржикового мовлення, які свідчать про правдиве відображення живого народного слова, на якому негативно позначилось явище інтерференції української і російської мов. У прозі Михайла Стельмаха просторічні елементи виконують, окрім функції мовної характеристики, ще й експресивно-оцінну функцію. Загалом просторічна лексика в художніх текстах письменника є естетичним знаком стилізованої народнорозмовної стихії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Би́бик С. Явища українсько-російської мовної взаємодії в історії української прози // Наукові записки Тернопільського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2004. – Вип. 1 (11). – С. 14-18.
2. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
3. Русанівський В. М. Естетика художнього слова // Культура слова. – 1976. – Вип. 11. – С. 5-17.
4. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять... Повість // Стельмах М. Твори в шести томах. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1973. – С. 443-578.
5. Стельмах М. П. Дума про тебе. Роман // Стельмах М. Твори в шести томах. – Т. 5. – К.: Дніпро, 1973. – 392 с.
6. Стельмах М. П. Правда і кривда (Марко Безсмертний). Роман // Стельмах М. Твори в шести томах. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1973. – С. 5-442.
7. Стельмах М. П. Чотири броди: Роман. – К.: Рад. письм., 1979. – 527 с.
8. Стельмах М. П. Щедрий вечір. Повість. // Стельмах М. Твори в шести томах. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1973. – С. 579-726.
9. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – К.-Кам'янець-Подільський, 1996. – 171 с.

10. Тараненко О. О. Суржик // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 665-668.
11. Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище. – К.: Інститут української мови НАН України, 2003. – 278 с.
12. Усне побутове літературне мовлення / Відп. ред. Жовтобрюх М. – К.: Наук. думка, 1970. – 203 с.

In the article linguistic and stylistic analysis of vernacular elements recorded in the language of prose by Mihailo Stelmah was made. The components of vernacular vocabulary with the reduced stylistic colouring of different degrees of intensity were analyzed, stylistic potential of peripheral layers of vocabulary was defined as well as original ways.

Key words: vernacular language, vulgarism, invektiva, expressiveness, stylization of colloquialness.

Мацько О.М.

ПОРІВНЯННЯ ЯК ХУДОЖНІЙ ЗАСІБ У ПОЕТИЦІ РОМАНА СКИБИ

У статті розглядаються порівняння у поезії Романа Скиби як семантико-стилістичний засіб творення зорових, звукових, одоративних, емотивних образів.

Ключові слова: порівняння, порівняльний зворот, тропи, види порівнянь.

Порівняння належить до універсальних форм (способів) пізнання світу, бо виникнення будь-якого поняття можна тлумачити як певний результат процесів зіставлення, порівняння, уподібнення, узагальнення даних про реалії дійсності та думок про них. Прийнято розрізняти два типи порівнянь – логічне і мовне (образно-художнє) – хоча насправді це один органічно глибокий і всеоб’ємний за просторовими можливостями використання процес пізнання світу і духовних цінностей, без якого не обходяться ні аналіз і синтез, ні абстрагування і узагальнення, ні образно-ментальне уявлення. Оскільки не тільки художнє, а й і логічне порівняння виявляється в мовних формах, то загалом у мові витворилася розгалужена компаративна (від лат. comparatio – порівняння) структура на усіх мовних рівнях від лексичної семантики до текстем.

Порівняння – один із тих мовностилістичних прийомів, що найяскравіше виражають мовотворчі здібності автора, текстотворця, особливо в поезії. За визначенням енциклопедії «Українська мова», порівняння – це тропеїчні фігури, в яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарак-